nationalist fascist organization's» activities. By linking the nationalist fascist organizations to the UAOC with the NKVD, a totalitarian regime, they tried to convince society of its terrorist-nationalist activity. These rigged insinuations Stalin's assassins attempted to justify cruel repressions against the UAOC, its clergy, and parishioners. After the brutal mockery, they were arrested and baptized themselves, and signed the fabricated documents of the investigators. The totalitarian regime accused arrested parishioners in counterrevolutionary actions, the rebirth of church and religious in Ukraine, the advancement of their own candidates in the forthcoming elections to the Soviets in order to incorporate their people into important public positions; in case of an intervention, to use them against the Soviet authorities. The most important accusation was that UAOC sought to destroy the Soviet government in Ukraine and to create an independent Ukrainian fascist state. Due to significant moral and physical pressure (torture), they were arrested and «confessed» to crimes, and provided the testimonies that Stalin's accomplices sought to obtain from them.

In general, about 30 people were executed in the «Spiritual» case, of which, according to the decision of the so-called «Trial Troika», 17 were shot, 8 were sent to concentration camps, and 5 continued the investigative actions. In 1937, the spiritual leader of the UAOC Metropolitan Vasyl Lipkivsky was executed. As a result of the complex and purposeful repression of the totalitarian regime in Ukraine, the Ukrainian-centric activity of the UAOC was stopped during the second half of the 1930's, and its remains were finally destroyed.

Key words: Ukraine, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, great terror, totalitarian Soviet regime.

До редакції надійшла 15.10.2018.

УДК 378.4(477–25)КНУ«1937/1945»(091)
https://doi.org/94.10347/2522–4111.2018.39.2.6

© Анатолій Коцур
(Київ)
https://orcid.org/0000–0002–7015–8052

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТ У 1937–1945 РР. (СПОГАДИ ПРОФЕСОРА І. А. ГРИЦЕНКА)

Важливими для науковців та загалу є матеріали, що стосуються сторінок історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Особливу цінність складають спогади людини, яка навчалася в університеті, захищала в його стінах кандидатську і докторську дисертації. Мова йде про доктора історичних наук, професора Івана Антоновича Гриценка.

Для того, щоб читач більше дізнався про біографічне поле І. А. Гриценка, подаємо у № 36 виклад найважливіших віх його життєвого шляху. Також продовжуємо у № 39 «Часопису української історії» видрук спогадів професора про київський період його життя (1937–1941 рр.). Особливо ретельно І. А. Гриценко описує приміщення Червоного корпусу, навчальний процес у стінах Шевченкового університету, життя та побут студентства, наукові інтереси, культурні та спортивні уподобання тощо. Матеріали друкуються мовою оригіналу.

Ключові слова: Іван Антонович Гриценко, Київський університет, спогади, біографія, історичний факультет, студенти, навчальний процес.

(Продовження. Початок у випусках 36, 37 і 38 «Часопису української історії»)

З одержанням повістки про явку до воєнкомату мною оволоділа тривога, що із-за репресії батька можуть не призвати до армії, як це трапилось зі мною, про що говорилось вище, в кінці липня 1941 року в Чорнобаївському райвоєнкоматі Полтавської області.

Своїм занепокоєнням я поділився з товаришами однолітками і вони мені одностайно порадили: «А ти про це не говори. Хто там буде займатися у Кзил-Орді перевіркою достовірності інформації про епізоди біографії твого батька, що трапились у далекій, окупованій ворогом Україні! Та й як практично можна провести таку перевірку, хоч би кому й прийшло щось подібне в голову?» І я послідував цій пораді. Перед комісією Кзил-Ординського міськвоєнкомату не сказав про цей факт біографії. Не говорив я про нього і в військових частинах, в яких доводилось проходити службу в роки війни і по її закінченню аж до демобілізації.

Обидві комісії Кзил-Ординського міськвоєнкомату – медичну і мандатну – пройшли третього травня 1942 року і під кінець того ж дня нам сказали, хто і в яку частину направляєть-

ся. Всі ми одержали направлення у військові училища, в переважній більшості у Харківське Червонопрапорне військове училище хімзахисту Червоної Армії. Серед останніх, крім мене, були мої однокурсники Василь Спицький і Леонід Пініс, філологи Василь Юрчук, Жора Морейніс, Костя Стецюра, випускник хімічного факультету Андрій Голуб і ще дехто.

Училище знаходилося у Ташкенті, будучи евакуйованим у це місто із Харкова на початку війни. Ранком 4-го травня потягом у складі команди з відповідними документами ми відбули із Кзил-Орди в Ташкент.

Їхати довелось в одному вагоні з групою польських офіцерів і солдат, які за угодою із Союзними державами направлялись із радянського полону в Ліван, де формувалась польська армія генерала Андерса – ставленика польського еміграційного уряду в Лондоні.

У Ташкенті в розташуванні училища зустріли багато мобілізованих іншими воєнкоматами Казахстану, Узбекистану і Таджикистану. Всі ми повинні були замінити особовий склад 2-го батальйону училища, перед цим випущеного і розісланого по фронтах війни. Я і мої товариші, прибулі із Кзил-Орди, потрапили в один із взводів 8-ї роти.

У сусідньому взводі цієї ж роти зустрівся мені земляк Іван Ковтун, родом із села Яблунівка Корсунь-Шевченківського району. У далекому дитинстві, в час проживання в дядька Данила, я навчався у початковій школі цього села разом із його старшим братом Євгенієм. Ненароком зустріти земляка в такій далечині трапляється далеко не завжди. І ми нашу зустріч оцінили належним чином, часто спілкувалися. Цьому сприяло і те, що розташовуватись довелось в одній казармі.

Тим часом, не встигли ми освоїтись із до цього незнаним казарменним побутом, як нас направили для проходження двотижневого карантину в найближчі від Ташкенту колгоспи.

Вище говорилось про депортацію корейців із Далекого Сходу на територію Казахстану і Узбекистану. Поряд із Кзил-Ординською областю Казахської РСР іншим теремом їх компактного розселення на нових місцях була Ташкентська область Узбецької РСР. І нам, курсантам, двотижневий карантин довелось відбувати переважно в корейських колгоспах. Займались ми сільськогосподарськими роботами, головним чином підготовкою ґрунту під посів рису.

Десь під кінець травня термін карантину закінчився і нас було повернуто в казарми – місце постійного розташування. Розпочались дні

навчання. Програма відзначалась виключною напруженістю. Трирічний курс училища необхідно було освоїти упродовж шести місяців. Поряд із загальновійськовими дисциплінами (політпідготовка, стройова підготовка, тактика, топографія, інженерно-саперна справа, метеорологія, військові статути та ін.), несенням караульної служби, головна увага приділялась вивченню спецпредметів. Під керівництвом досвідчених, знаючих свою справу, військових інженерів ми докладно вивчали бойові отруйні речовини, бойові дими і бойові запальні речовини, технічні засоби їх застосування і засоби захисту від них. Поряд із лекціями багато часу відводилось практичним заняттям.

Наші наставники – командири рот і взводів, політпрацівники, інженери-предметники – прагнули виховати у нас винослівість, стійкість, мужність. Заняття намагались проводити в умовах, близьких до фронтових.

Далися в тямки викурюючі ночні тактичні заняття, важкі переходи з «повною викладкою», в час яких значні відстані долали в протигазах, бігом або по пластунські, навіть, у непролазну осінню сльоту.

Нелегкою видавалась караульна служба, вистоювання на постах у середньоазійську денну спеку і нічний пронизливий холод.

Та ми не ремствували. Пам'ятаючи відомі слова «важко в навчанні, легко в бою», терпляче і з розумінням переносили ці труднощі. Нас не полишило навіть почуття гумору.

Пригадую, якось довелось стояти на посту біля складу боєприпасів. Мою увагу привернув

напис, зроблений одним із моїх попередників-постових: «Жив буду не забуду, как жилось мне тут. Посидить, поспишь, покуришь, смотришь – смену уж ведут». Це ніби у відповідь на безкінечні суворі інструктажі начальників варти про те, що постовий повинен пильно охороняти об'єкт, що на посту заборонено сидіти, спати, палити та ін.

Наше навчання в училищі тривало, як уже говорилось, біля шести місяців. У грудні 1942 року нам були присвоєні військові звання лейтенанта або молодшого лейтенанта. Одночасно нас розподілили по різних фронтах для дальшого проходження служби. Я ввійшов до складу команди, яка направлялась на Воронезький фронт.

Та із-за відсутності вагонів відправка в діючу армію затрималась. Десь біля місяця ми продовжували перебувати в розташуванні училища. Однак, наш статус змінився. Ми були вже не курсантами, а командирами. На нас не поширювався суворий внутрішній розпорядок училища. За графіком ми обов'язково мали бути присутніми на політінформаціях, три рази на день відвідували їдальню. Решту часу проводили на свій розсуд. Часто бували в місті, знайомились із його визначними пам'ятками, відвідували театр, часом зустрічали знайомих. А одного разу мені, В. Спицькому, Л. Пінісу в самому центрі Ташкента видалось зустріти Марію Тарасюк і разом з нею ще кількох однокурсниць по історичному факультету Київського університету.

Ще на початку війни, прочувши про евакуацію Київського університету до Харкова, вони прибули в це місто і в очікуванні початку навчання влаштувались на роботу на одну з текстильних фабрик. Коли ж розпочалась евакуація із Харкова, разом із фабрикою евакуювались у Ташкент. Зріднившись із робітничим колективом, який приютив їх у важку годину, дівчата продовжували працювати на фабриці. Питання про закінчення університету відклали на післявоєнний час.

При тій першій, як і послідуючих зустрічах, ділились новинами про Україну, про події на фронтах війни, згадували наш університет, викладачів і однокурсників.

Дівчата систематично одержували газету «Комуніст» (орган ЦК КП(б)У), яка в роки тимчасової окупації України нацистською Німеччиною видавалась українською мовою в м. Уфі і поширювалась серед евакуйованого із України населення. Поділились і з нами кількома примірниками.

Скучивши за українським друкованим словом, читали і перечитували їх з великим інтересом. Нашу особливу увагу привернула публікація про професора К. В. Штепу. Її автор писав, що разом із Київським університетом професор евакуювався у кінці липня 1941 року до Харкова. Однак передумав і буквально останнім потягом повернувся назад до Києва, залишився в окупованому німцями місті і на їх кошти видавав українською мовою газету «Нове українське слово»...

Ті останні дні перебування в Ташкенті запам'ятались нам узбецькою гостинністю і знайомством з деякими рисами узбецького домашнього побуту. Якось невеличкою групою випускників училища відвідали театр. По закінченні вистави училищний товариш, житель Ташкента, Ташпулатов, який був разом з нами, запропонував мені і ще двом відвідати його домівку. З охотою пристали на цю пропозицію і, передавши тими, що повертались у розташування училища, що ми затримаємось у місті до ранку, направились на міську околицю, де проживали батьки нашого товариша.

Садиба Ташпулатових, як і інших жителів вулиці, відгороджувалась високою глинобитною стіною (дувалом) з вбудованою дерев'яною хвірткою. Розташовані на подвір'ї житлові і господарські будівлі теж були глинобитними.

Після привітань і звичайної в таких випадках загальної розмови нас запросили в одне із помешкань і запропонували вечерю. Страви були розставлені на покритому широкою скатертиною низенькому квадратному столику розміром приблизно 2х2 метри. Під столиком на долівці стояла жаровня з розжареними до багряного кольору вуглинами, а по боках були розкладені ватні подушки.

На запросини господарів ми, за їх прикладом, розсілись навколо столика на подушках і прикрились аж до підборіддя звисаючими до долівки краями скатертини. Тепло, що випромінювалось із жаровні, обігрівало все наше туловище. Загрози ж отруїтися чадним газом не було, оскільки помешкання мало лише віконні пройоми без вмонтованих вікон і повітря постійно підтримувалось в ньому свіжим.

Спали біля того ж столика. Лиш у жаровні було оновлено затухаючі, розпеченими до червоного кольору, вуглинами, а замість подушок по кожній його стороні покладено по ватному матрацу і скатертину замінено ватним одіялом, краї якого, звисаючи, покривали матраци. Розлігшись на матрацах, ми прикрились звисаючими краями одіяла так, щоб тіло обігрівалось теплом жаровні, а голови знаходились на вільному повітрі, яке із-за відсутності шибок у вікнах постійно оновлювалось і було свіжим.

Це відвідування театру і гостина в сім'ї училищного товариша Ташпулатова виявились останніми днями нашого побуту в Ташкенті. Незабаром по цьому в один із днів середини січня 1943 року, командування попередило нас не відлучатись із розташування училища, оскільки вагони для відправки на фронт готові і в любий момент може бути подана команда на від'їзд.

Пройшов ще невеликий проміжок часу і ми були підняті по сигналу тривоги, вишикувалися в похідну колону і направилися на залізничну станцію Ташкент. Там кожна фронтова команда зайняла відведені місця у вагонах-теплушках, облаштованих двоярусними нарами по обидві сторони дверей і чавунною «пічкою-буржуйкою» посередині.

Із Ташкента ешелон відправився в глибоку ніч. Кінечним пунктом його слідування була залізнична станція Куйбишев. Дорогою ешелон мав кількагодинну зупинку на станції Кзил-Орда, в час якої в харчувальному пункті всі, повагонно, в кілька черг прийняли гарячу їжу. Ми – колишні випускники Об'єднаного українського державного університету, який, як вище говорилось, знаходився в цьому місті – скористались тривалою зупинкою і відвідали університет, попрощались із викладачами і студентами, які продовжували там навчання.

Після кількагодинної зупинки в Кзил-Орді ешелон мав ще одну значно тривалішу, на цей раз вимушену зупинку. Північніше Аральського моря його прихватив оренбурзький буран.

Потяг не міг здолати сильних поривів вітру і снігової круговерті і майже дві доби, напівзанесений снігом, простояв у степу на одному з міжстанційних перегонів. Снігова віхола, завиваючи, так лютувала, що часом відчувалось погойдування вагону, а перейти із вагону в вагон можна було лише міцно тримаючись за них. Тільки під кінець другої доби ешелон з допомогою надісланих на виручку двох паровозів, зміг вирватись із снігового полону і продовжити шлях на Куйбишев.

Місто над Волгою зустріло нас непроникною темрявою. Тут вперше за всю дорогу ми зустрілись із світломаскуванням, забутим за час кількамісячного перебування у глибокому тилу. Це, а також якийсь особливий, відмінний від ташкентського, а тим паче кзил-ординського, ритм життя, говорили, що ми прибули в прифронтову зону, досяжну для ворожої авіації.

У Куйбишеві попрощалися і кожна команда уже самостійно продовжувала шлях на визначені фронти. Команда, яка направлялась на Воронезький фронт, до складу якої я входив, повинна була прибути на станцію Анна Воронезької області, де мав знаходитись штаб фронту. Однак, там його не виявилось. Він змінив місце дислокації. І нам прифронтовими пасажирськими і товарними потягами та попутними автомашинами довелось об'їхати майже всю Воронезьку область в його пошуках, аж поки натрапили на нього в Старому Осколі.

У штабі фронту нас розподілили по арміях. Я ввійшов у групу із кількох осіб, яка направлялась у розпорядження штабу 2-ї Повітряної Армії.

Із штабу армії нас двох молодших лейтенантів – мене і Михайла Степаненка – направили командирами взводів у 18-ту Окрему роту спеціального призначення.

На той час, якби нацистська Німеччина розв'язала проти нас хімічну війну, рота, розгорнувшись у батальйон, повинна була здійснити широкий комплекс заходів по знешкодженню хімічної атаки ворога, по захисту особового складу і бойової техніки 2-ї Повітряної Армії від її згубних наслідків. Одночасно на роту покладалось і інше не менш важливе завдання, яке зводилось до того, щоб забезпечити 2-гу Повітряну Армію засобами нанесення по ворогові відповідного контрудару. Для виконання обох завдань рота мала на озброєнні досить ефективні технічні засоби.

Щоб не бути застигнутим зненацька і у всеозброєнні зустріти можливу хімічну атаку ворога, особовий склад роти безперервно вдосконалював свою бойову виучку. Вивчались бойові отруйні речовини, індивідуальні і колективні засоби захисту від них, технічні засоби їх застосування та ін.

Паралельно з підготовкою до відсічі можливої ворожої широкомасштабної хімічної атаки рота брала активну участь і в бойових діях 2-ї Повітряної Армії, зокрема в застосуванні нею бойових запалюючих речовин і бойових димів.

Бойові запалюючі речовини особливо широко застосовувались у Курській битві влітку 1943 року. Підготовлювані моїм взводом касети з ампулами самозапалюючої речовини з великою ефективністю використовувалися штурмовиками Іл–2 в боротьбі з ворожими танками, зокрема в танковій битві в районі Прохоровки.

Крім бойових запалюючих речовин мій взвод активно діяв і при використанні 2-ю Повітряною Армією бойових димів. Найбільш широко вони застосовувались при форсуванні Дніпра в районі Києва. Перед початком операції взвод був відкомандирований в розпорядження командира одного із штурмових авіаційних полків, дислокованих на аеродромі в

Борисполі. Солдати взводу спорядили, а спеціально виділена ескадрилья штурмовиків Іл–2 поставила по фарватеру Дніпра цілу серію димових завіс. Це позбавило ворога можливості вести прицільний вогонь і наші війська подолали цей водний рубіж з меншими втратами. Взвод забезпечив постановку штурмовиками Іл–2 кількох димових завіс і під час боїв на Букринському плацдармі південніше Києва.

Моє командування взводом 18-ї Окремої роти спеціального призначення тривало приблизно півтора роки – до липня 1944-го, коли мене було переведено на посаду начальника хімічної служби 419-го Батальйону аеродромного обслуговування. Там я затримався не довго – всього лише два місяці і в вересні 1944-го року був призначений начальником хімічної служби 597-го Нічного близько-бомбардувального орденів Олександра Невського і Кутузова 3-го степеня Чернівецького авіаційного полку тієї ж 2-ї Повітряної Армії.

Полк був оснащений легкими літаками конструкції Полікарпова (По–2). Літак мав ще неофіційну назву У–2, оскільки до війни широко використовуйся як учбовий. В народі його жартома називали «Кукурузником» із-за невеликих розмірів і невибагливості до злітно-посадочної площадки (мовляв, міг здійснити посадку і замаскуватись навіть у кукурудзі).

По–2 являв собою одномоторний біплан з двома відкритими кабінами: передньою для пілота і задньою для штурмана. Кабіни не мали броньованого прикриття і складного радіотехнічного обладнання. В їх панелях були вмонтовані лише компаси і годинники. І, маючи ще карту з нанесеним маршрутом, пілот і штурман як під час денних, так і в нічних польотах могли орієнтуватися лише візуально.

Із-за відкритості кабін пілот і штурман забезпечувались особливо теплим обмундируванням: одягали теплу білизну, хутряні жилети, хутряні комбінезони поверх них, такі ж шоломи, унти і унтята (хутряні шкарпетки), а також хутряні перчатки.

Бомбове навантаження літака становило приблизно 200 кг. На його озброєнні знаходився ще кулемет ШКАС (Шпитального Комарницького авіаційний скорострільний). Він був установлений в кабіні штурмана.

Всього в полку нараховувалось тридцять таких літаків: по дев'ять у кожній із трьох ескадрилій і три в розпорядженні полкового командування.

За особовим складом полк не відзначався багаточисельністю. В ньому перебувало близько 120 військовослужбовців, головним чином офіцерів і сержантів. 60 із них належали до льотно-підйомної групи (по одному пілоту і одному штурману на літак), а решту становили мотористи, техніки, зброярі, начальники служб, працівники штабу та ін.

Серед полчан лише поодинокі мали середній вік і досвід бойової роботи на літаках інших типів, зокрема винищувачів і важких бомбардувальників. Дехто брав участь у Громадянській війні в Іспанії у 1936 році. Основну ж частину як льотно-підйомного, так і технічного складу становила молодь мого віку (24–25 років).

У 2-ій Повітряній Армії були ще три таких же полки. Всі разом вони складали 208-у Нічну близько-бомбардувальну Червонопрапорну авіаційну дивізію.

597-й, як і інші три полки дивізії, використовувалися для нанесення бомбових ударів по військових об'єктах ворога, розташованих у його неглибокому тилу.

Бойові польоти на бомбардування полк проводив лише в нічний час, оскільки вдень літаки По–2 були беззахисними перед зенітними засобами ворога і його літаками-винищувачами, становили їх легку здобич. Таким щодо кількісного складу, бойового спорядження і призначення був полк, в якому я зайняв посаду начальника хімічної служби.

Буквально кількома днями раніше мене в цей же полк прибув на посаду помічника командира 3-ї ескадрильї мій однокурсник по історичному факультету Київського університету Іван Свиридович Душка. Як вище говорилось, він, будучи студентом, відвідував аероклуб, успішно освоїв його програму і ще до війни був атестований пілотом. Ми тісно спілкувалися. Свій вільний час я здебільшого проводив у розташуванні 3-ї ескадрильї. Мене приймали там запросто, як члена свого колективу.

Обов'язки начальника хімслужби мене не переобтяжували. За умови інтенсивної бойової діяльності полку, штабом мені була надана можливість провести лише кілька занять з особовим складом ескадрилій з питань захисту від бойових отруйних речовин, їх тактико-технічних властивостей і технічних засобів застосування. Іноді мене призначали черговим по штабу. Здебільшого ж був вільним від усяких справ.

Із-за вимушеної незайнятості я буквально не знав куди себе дівати. Полк був нічним. Удень всі відпочивали. Можна було пройтись по розташуванню і, крім вартових і кількох працівників штабу, не побачити жодної душі. Вночі особовий склад полку зосереджувався на ае-

родромі. Приходив туди і я. На моїх очах одні екіпажі піднімались у повітря, відправлялись на виконання бойового завдання. Інші повертались, після посадки доповідали черговому на командному пункті про його виконання, про обставини польоту. Були і втрати...

І так із дня на день, із ночі в ніч. Мною почала оволодівати тоска, мене все сильніше охоплювало почуття якоїсь вини перед моїми однолітками-полчанами, які постійно ризикували життям... І я прийняв рішення оволодіти штурманською справою і включитись до загальної активної бойової роботи.

Своїми переживаннями і прийнятим рішенням поділився із штурманом полку Михайлом Боровковим, командиром 2-ї ескадри'ї, учасником Громадянської війни в Іспанії майором Савичем, іншими полчанами, з якими встиг здружитись. Мене підтримали. Знайшлась відповідна література і я, послуговуючись їх консультаціями, поринув в оволодіння нею.

Десь через два місяці комісії при штабі армії я склав екзамен з аеронавігації і був атестований штурманом. «Вивозив» мене на перше бойове завдання, моїм «хрещеним батьком» у цій справі був майор Савичев. У ту темну непроглядну ніч він зайняв у літаку кабіну пілота, а я – штурмана. Піднявшись у повітря, взяли курс на Бреслау, на бомбардування складу боєприпасів, розташованого на території парку в центрі міста. Під час польоту майор ставив переді мною одне за одним питання: яку річку ми тільки-но перетнули? По якому шляху рухається автомашина справа, що час від часу включає фари? Скільки залишилося до лінії фронту? І т. ін. Мої відповіді задовольнили його, переконали в моїй добрій орієнтації і він рекомендував командуванню полку допустити мене до бойових польотів.

Так, займаючи посаду начальника хімічної служби полку, я по сумісництву виконував також обов'язки штурмана екіпажу. Лише з підключенням до активної роботи мене полишило почуття тоски і ніяковості перед полчанами, я відчув себе повноправним членом дружнього бойового колективу.

Набуття мною суміжної спеціальності і включення до активної бойової роботи не було винятком. У полку мали місце і інші випадки. Зокрема, чотири мотористи, склавши відповідні екзамени, були атестовані пілотами і перейшли на льотну роботу.

Всього в якості штурмана, головним чином у складі 3-ї ескадрильї, мною було здійснено 32 нічних бойових польотів. Кілька з них – разом із моїм колишнім однокурсником по історичному факультету Київського університету Іваном Душкою. У третій ескадрильї і в полку наш екіпаж жартома називали студентським.

Із здійснених мною 32-х нічних бойових польотів особливо запам'ятались: участь у масованому нальоті полку па ворожий аеродром Швейдніц, кілька польотів на бомбардування складу боєприпасів на території парку в центрі обложеного м. Бреслау і бомбардування аеродрому в тому ж місті, бомбардування ворожих укріплень на підступах до Берліну. Запам'ятався і останній бойовий виліт у тій війні. Він відбувся уже після підписання акту про беззастережну капітуляцію Німеччини. Його об'єктом стало численне угрупування нацистських військ, яке відмовлялося скласти зброю і продовжувало чинити опір у Чехословаччині, східніше Праги. Полк одержав завдання розкидати над оточеними листівки, видрукувані німецькою мовою з інформацією про підписання акту про капітуляцію Німеччини і пропозицією скласти зброю.

В час операції літаки замість бомб завантажувалися пачками листівок. У числі інших і я брав участь у цьому масованому вильоті полку. В ніч на 9-те травня 1945 року мою кабіну теж було завантажено пачками листівок. Перетнувши лінію фронту і досягнувши пункту Фрідеберг, я пачки листівок розрізував ножем і одну за одною викидав за борт літака. В час польоту, хоч і був минулого дня підписаний акт про капітуляцію Німеччини, досить чітко ще окреслювалася лінія фронту, з повітря видна була інтенсивна кулеметна і артилерійська перестрілка на землі.

Кожний бойовий нічний політ являв цілу гаму вражень, переживань, неймовірного фізичного і нервового напруження. Ось лише кілька епізодів. Якось у час повернення із бойового завдання, уже на підльоті до свого аеродрому, потрапили в сильну снігову заметіль. Нас засипало снігом, снігові вихри били в обличчя (кабіни, як вище говорилось, були відкритими), ми опинились у непроникній імлі, пілот і я втратили всяку можливість орієнтації, були безпорадними і безсилими перед стихією. І лише перетнувши смугу заметілі, полегшено зітхнули.

Іншим разом літак наштовхнувся на ворожі прожектори. Щоб не потрапити в їх промені і не стати легкою здобиччю зеніток, пілот вдався до складного маневру по висоті і горизонталі. Маневруючи, збились з курсу, втратили орієнтацію, заблудились. Довелось у ту темну непроглядну ніч ставати в коло. Щоб не демаскувати себе (адже в повітрі кружляли ворожі бомбардувальники) приземлялись «усліпу», без включення фар. Коли після розбігу літак

зупинився і ми вийшли з кабін, від побаченого наші ноги буквально підкосились. Попереду літака на відстані якихось двох метрів пролягала глибока канава... Лише доля секунди відділила нас від неминучої катастрофи.

Практично під час кожного польоту потрапляли під зенітний артилерійський і кулеметний обстріл: при перетині лінії фронту, при підході до цілі, над ціллю або при виході з неї. А під час нальоту на склад боєприпасів у Бреслау зенітний обстріл виявився настільки сильним, що наш літак розривними хвилями кидало як тріску в розбурханому морі. Снаряди розривались так близько, що хвилі зігрітого вибухами повітря обдавали наші обличчя. То з лівого, то з правого борту одна за одною приближалися кулеметні траси. Будучи позбавленим усякого захисту (вище говорилось, що кабіни літака не мали броньованого прикриття), сидячи в кабіні, я лише мовчки дивився, як траси, наближаючись, от-от готові були пронизати нас... Обстріл продовжувався хвилину-дві. Видався ж вічністю. В думці я було вже попрощався з рідними та побратимами-полчанами. Але, на щастя, пронесло. Лише літак зазнав серйозних пошкоджень і був направлений для ремонту в Польову авіаремонтну майстерню (ПАРМ).

Щось подібне або в інших варіантах доводилось переживати практично під час кожного нічного бойового польоту.

Тут необхідно відзначити, що бойова робота велася кожної ночі, а не лише за «льотної погоди». Коли ж погода була «не льотною» (дощ, сніг, туман) екіпажі, одержавши бойове завдання, зосереджувались у просторій землянці на командному пункті, чекали на її поліпшення і лише при настанні прояснення літаки піднімалися в повітря. Коли ж погода не поліпшувалася, то під ранок давався «відбій» і пілоти та штурмани відправлялися на відпочинок. І так аж до кінця війни.

© Anatoliy Kotsur
(Kyiv)
https://orcid.org/0000–0002–7015–8052

UNIVERSITY OF KYIV IN THE 1937–1945 (MEMORIES OF PROFESSOR I. A. GRITSENKO)

Important are for researchers and the public the materials related pages of history of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. The memories of a man, who studied at the university, defended within its precincts candidate and doctoral dissertations constitute a particular value. It goes about the doctor of historical sciences, Professor Ivan Antonovych Grytsenko.

To learn more about biographical field of I. A. Grytsenko, we present summary of the most important milestones of his life. Also we continue a printing professor's memories about Kyiv period of his life (1937–1941 years.) in № 39 of «Journal of Ukrainian history». Especially carefully describes I. A. Grytsenko the premises of the Red Corps, educational process within the walls of Shevchenko university, student life, research interests, cultural and sporting preferences, etc. Materials are published in author's edition.

Keywords: Ivan Antonovych Grytsenko, University of Kyiv, memories, biography, historical faculty, students, educational process.

До редакції надійшла 26.02.2018.

УДК 94: 398.8 (477) «16»
https://doi.org/94.10347/2522–4111.2018.39.2.7

© Людмила Хмельницька
(Переяслав-Хмельницький)
https://orcid.org/0000–0003–2482–4322

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ МИТЦІВ УКРАЇНСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РОКІВ

Мета статті полягає в незаангажованому аналізі джерел та літератури стосовно репресивної політики радянської влади проти представників українського кінематографу. Досліджено основні принципи партійно-державної політики в сфері кінематографу, в тому числі механізм впливу ідеології на кінематографічний процес в УРСР, охарактеризовано основні методи та форми репресивної політики спрямованої проти митців українського кінематографа. У статті використані такі методи дослідження: порівняльно-історичний, типології, класифікації, проблемно-хронологічний, об'єктивності, багатофакторності, які дозволяють вивчати складні суспільні явища, конкретні події й факти в їх динаміці.